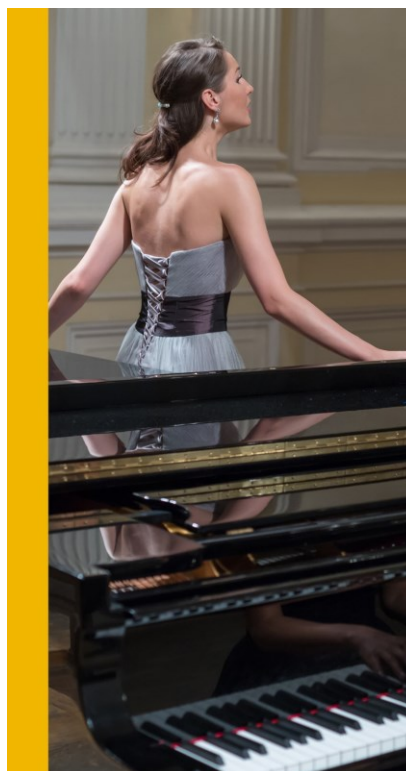

Bijlage bij het hoorcollege *Het Lied*

HET LIED

EEN HOORCOLLEGE OVER
DE LIEDKUNST, VAN
MOZART TOT HEDEN

door Leo Samama

Inhoudsopgave

[Leo Samama](#)
[SG Leiden](#)

[College 1. Meer dan duizend jaar liedkunst](#)

- [H1. Wat is een lied?](#)
- [H2. Lieder zonder piano](#)
- [H3. Muziek en taal](#)

[College 2. De Duitse liedkunst tussen 1770 en 1830](#)

- [H4. Vroege liederen uit de 18e eeuw](#)
- [H5. Beethoven: *An die ferne Geliebte*](#)
- [H6. *Erlkönig* van Goethe](#)

[College 3. De Duitse liedkunst tussen 1830 en 1914](#)

- [H7. *Kennst Du das Land?* van Goethe](#)
- [H8. Het vervolg van Goethes *Kennst du das Land?*](#)
- [H9. Lieder und Liederkreise](#)

College 4. De Franse liedkunst

[H10. Ontwikkeling van de Franse liedkunst](#)

[H11. *L'invitation au voyage* van Baudelaire](#)

[H12. *En sourdine* van Verlaine](#)

College 5. De liedkunst en de nationale scholen tot 1914

[H13. Inleiding tot de nationale scholen](#)

[H14. De nationale scholen van Polen, Tsjechië en Hongarije](#)

[H15. De nationale school van Rusland](#)

[H16. De nationale scholen van Scandinavië](#)

[H17. De nationale scholen van Zuid-Europa en Nederland](#)

College 6. De 20^e eeuw tot 1940

[H18. Duitsland en Oostenrijk](#)

[H19. Tsjechië, Moravië en Polen](#)

[H20. Groot-Brittannië en Frankrijk](#)

College 7. De 20^e eeuw na 1945

[H21. De avant-garde](#)

[H22. De traditionalisten](#)

[H23. De laatste veertig jaren](#)

College 8. En nu? Een stand van zaken

[H24. Lieder en zonder tekst en andere varianten](#)

[H25. Lost in translation and genres](#)

[H26. Terug naar het postmodernisme en het heden](#)

[Enkele citaten](#)

[Lijst van gebruikte muziekvoorbeelden](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Leo Samama

Leo Samama was als docent verbonden aan de conservatoria van Utrecht, Maastricht en Tilburg en aan de Rijksuniversiteit Utrecht, en schreef voor De Volkskrant, NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luster. Van 1991 was hij twee jaar gedelegeerd artistiek verantwoordelijke (namens het bestuur) bij het Koninklijk Concertgebouworkest, tot 2003 artistiek coördinator van het Residentie Orkest en van 2003 tot 2010 directeur van het Nederlands Kamerkoor.

Samama heeft in tal van besturen zitting genomen, en diverse 'podia' (mede)opgericht, zoals de Nederlandse Strijkkwartet Academie en het internationale platform voor professionele kamerkooren TENSO.

Als auteur schreef hij onder meer *Alphons Diepenbrock, componist van het vocale* (Amsterdam, AUP 2012) en *Nederlandse muziek in de 20ste eeuw* (Amsterdam, AUP 2006), *De zin van muziek* (Amsterdam, AUP 2014), *Het soloconcert* (AUP 2015) en *Het strijkkwartet* (AUP 2018). De compositorische werkzaamheden van Leo Samama hebben sinds zijn eerste officiële opus in 1974/75 tot uitvoeringen in binnen- en buitenland, tal van plaat- en cd-producties en een groot aantal opdrachten geleid. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muziekleven is Leo Samama in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Eerder verschenen van hem de hoorcolleges: *Klinkende geschiedenis, Mozart, Beethoven, Debussy, Mahler, Schubert, Stravinsky, De taal van muziek, Monteverdi, Wagner, De zin van muziek, Bach, Berlioz en samen met Herman Philipse: Schopenhauer, Nietzsche en de muziek, Wittgenstein en de muziek, Berlioz en Liszt.*

Studium Generale Universiteit Leiden

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Studium Generale Universiteit Leiden. Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl>

Synopsis van het hoorcollege Het Lied

College 1. Meer dan duizend jaar liedkunst

H1. Wat is een lied?

Het 'lied' is een zeer algemeen begrip, waarmee een weelde aan vocale genres geduid kan worden, afkomstig uit tal van culturen. Het lied kan een volkslied zijn, een religieus of liturgisch lied, een kunstlied, een poplied, een protestlied en nog veel meer. Toch bedoelen we met het 'lied' in de regel en wellicht ten onrechte het klavierlied. Om een idee te geven van de veelheid aan liederen, zal ik zo nu en dan andere paden bewandelen dan die van het kunstlied met piano. Te beginnen met een montage als een eerste verkenning.

H2. Lieder zonder piano

Wat is een lied? Alles wat gezongen wordt? Of waarbij een tekst op muziek is gezet? Met of zonder piano, of orkest, of andere instrumenten? In feite is alles denkbaar en daarom een tweede selectie, nu met alternatieve bezettingen. Onbegeleid, met elektronica of gitaar, strijkkwartet of orkest. Maar voor het eigen gebruik thuis, als onderdeel van de burgerlijke muziekcultuur, was het klavierlied het meest geliefd.

H3. Muziek en taal

Sinds mensenheugenis zijn taal en muziek aan elkaar verbonden. Muziek als teken en symbool, en taal als teken en symbool lijken uit elkaar ontsproten te zijn. Was het eerste geluid van de mens taal of muziek? In het college *De taal van muziek* wordt daar nader op in gegaan. Een gezamenlijke geschiedenis van taal en muziek is welhaast vanzelfsprekend.

In de oude kerkgezangen was muziek de drager van de taal. In veel hedendaagse poëzie is taal evenzeer de drager van muziek, bijvoorbeeld in klankgedichten. In de meeste culturen zijn taal en muziek onafscheidelijk. De vraag is wel, wie nu de baas is, de taal over de muziek of de muziek over de taal. Veel dichters vrezen de kracht van muziek. Maar in de liedkunst gaan ze in het beste geval gelijk op.

College 2. De Duitse liedkunst tussen 1770 en 1830

H4. Vroege liederen uit de 18e eeuw

Hoewel het lied al zeer oud is, ontstond het klavierlied in de tweede helft van de 18^e eeuw. Eerst nog met klavecimbel of zelfs orgel, al snel met het nieuwe instrument, de pianoforte. Na 1780 verdwijnt het klavecimbel op de achtergrond en na 1790 zijn de meeste liederen bestemd om door een pianoforte begeleid te worden. Gaandeweg wordt ook de barokke franje en de theorie van de affecten (formules die emoties, handelingen, e.d. weergeven in muziek) verdrongen door effecten. De muziek wordt in onze oren emotioneler en maakt meer gebruik van herkenbare melodieën, dat wil zeggen op melodieën die veel weg hebben van volksliedjes. De twee liederen van Zelter en Reichardt geven goed weer welke liedkunst bij Goethe het meest in de smaak viel, namelijk die waarin zijn teksten de leidraad zijn en niet op voorhand de muziek.

H5. Beethoven: *An die ferne Geliebte*

Het meest bijzondere van deze cyclus van Beethoven is de gesloten vorm, waarbij de liederen niet alleen als teksten aaneensluiten, maar ook muzikaal een gesloten geheel vormen. Het idee van een *Liederkreis*, dus een cyclus gedichten die een doorlopend verhaal vertellen of thematisch aan elkaar verbonden zijn, leefde onder dichters al in de laatste decennia van de 18^e eeuw, onder wie bij Goethe.

Bij componisten werd dit principe rond 1800 eveneens opgepakt, hoewel echte gesloten cycli nog even op zich lieten wachten, zoals die van Beethoven en later Schubert en Schumann. Gottlob Neefe (Beethovens leraar in Bonn) schreef in 1798 een dergelijke cyclus, *Todtenopfer* (uit *Bilder und Träume*), en in 1802 kwam Beethoven met de Gellertcyclus (opus 48). Maar geen van beide cycli zijn zo hecht doortimmerd en muzikaal vervolmaakt als *An die ferne Geliebte*.

H6. *Erlkönig* van Goethe

Een van de beroemdste gedichten van Goethe is *Erlkönig*, dat door tal van componisten van muziek is voorzien. Aan de hand van een viertal daarvan, van Reichardt, Zelter, Loewe en Schubert, krijgen we goed beeld van de snelle ontwikkeling van het lied tussen 1790 en 1820. Waarbij wel opgemerkt moet worden dat opnieuw de dichter, Goethe, de zetting van de jonge Schubert te theateraal vond, waardoor de nadruk geheel en al op de muziek lijkt te liggen. Tegelijk is juist door die ene zetting ook in onze tijd het ballade-achtige gedicht van Goethe ook als zuivere tekst nog steeds een geliefd.

College 3. De Duitse liedkunst tussen 1830 en 1914

H7 & H8. *Kennst Du das Land?* van Goethe

Een van de meest gelezen boeken van Johann Wolfgang von Goethe na *Die Leiden des jungen Werthers* (1774), is de roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1794-96). Daarvan zijn met name de poëtische teksten van het meisje Mignon populair geworden, met haar verlangen naar het zonnige zuiden, Italië. Een van de bekendste gedichten is "Kennst du das Land, wo die Citronen blühen, Im dunkeln Laub die Gold-Orangen glühen...?". Tientallen componisten hebben deze woorden op muziek gezet, waardoor we op basis van een selectie daarvan een beeld kunnen schetsen van de ontwikkeling van het lied in de 19^e eeuw en de manier waarop componisten met teksten zijn omgegaan. Van de bescheiden zetting van Carl Zelter tot de hoogst expressieve van Hugo Wolf. Van liederen die zonder al te veel problemen thuis gezongen kunnen worden tot complexe concertliederen voor de meest geacheverde zangers.

H9. *Lieder und Liederkreise*

Zowel Schubert als iets later ook Schumann en Wolf hebben uitgebreide liederencycli geschreven. De meest bekende van Schubert zijn *Die schöne Müllerin* en *Winterreise*, van Schumann *Dichterliebe* en *Liederkreis* en van Hugo Wolf de *Mörrike-Eichendorf-* en *Goethe-Lieder*. Ook Gustav Mahlers cyclus *Lieder eines fahrenden Gesellen* en de *Rückert-Lieder* horen tot het genre van de muzikale Liederkreis. En natuurlijk ook de *Vier ernste Gesänge* van Johannes Brahms.

Veel van deze liederen zijn nauwelijks geschikt voor huiselijk gebruik door goede amateurzangers en -pianisten. Daardoor werd het noodzakelijk dat voor die categorie muziekliefhebbers liederen werden geschreven die eenvoudiger zijn, zoals volksliedbewerkingen en de zogenaamde 'schlichte Weisen', eenvoudige liederen.

College 4. De Franse liedkunst

H10. Ontwikkeling van de Franse liedkunst

Het Franse lied bestond voor 1850 overwegend uit een soort lichte romances, zoals we die uit de opera kennen en die in de salons werden uitgevoerd. Alle aandacht lag tot de Frans-Duitse oorlog van 1870/71 op de opera (Grand Opéra en Operette).

Op de grens van genoemde romances en het serieuzere lied, dat later in Frankrijk 'mélodie' wordt genoemd, bevinden zich de liederen van Pauline Viardot-Garcia. Maar de belangrijkste schrijver van liederen voor 1850 was zonder meer Hector Berlioz met zijn cyclus *Nuits d'été*. Deze cyclus viel in Frankrijk echter zozeer uit de toon dat ze toentertijd nauwelijks erkend werd.

Een selectie van liederen van Pauline Viardot, Hector Berlioz, Georges Bizet en Henri Duparc laten de ontwikkeling horen van een zelfstandige Franse liedkunst, die na 1870, ondersteund door vooraanstaande dichters als Charles Baudelaire, Stéphane Mallarmé en Paul Verlaine, uitmondte in de *mélodies* van Gabriel Fauré, Claude Debussy en Maurice Ravel.

H11. *L'invitation au voyage* van Baudelaire

Aan de hand van het gedicht *L'invitation au voyage* van Charles Baudelaire wordt een overzicht van de ontwikkelingen na 1870 gegeven, van Henri Duparc, Emmanuel Chabrier, Benjamin Godard en als buitenstaander de Nederlander Alphons Diepenbrock.

H12. *En sourdine* van Verlaine

Eenzelfde exercitie voeren we uit met het gedicht *En sourdine* van Verlaine, op muziek van Fauré, Debussy en wederom Diepenbrock. Het is dan ook duidelijk dat het Franse lied rond 1900 een belangrijke plaats inneemt in de Franse muzikale cultuur.

College 5. De liedkunst en de nationale scholen tot 1914

H13. Inleiding tot de nationale scholen

Een interessant fenomeen in de 19e eeuw is dat het kunstlied veelvuldig lonkt naar het volkslied. Het is immers juist het onderzoek naar de volkskunst die de nieuw opkomende burgerklasse vanaf de laatste kwart van de 18^e eeuw nodig had om zichzelf een 'geschiedenis', en dus een identiteit, te verschaffen. Terwijl deze ontwikkeling zich in West-Europa al in de eerste decennia van de 19^e eeuw voltrok, kwam zij in Oost- en Noord-Europa, maar ook in Spanje en Groot-Brittannië pas later in de eeuw op de voorgrond.

H14. De nationale scholen van Polen, Tsjechië en Hongarije

Ondanks de inzet van Fryderyk Chopin vanaf 1830, was de Poolse nationale muziek tot ver in de 19^e eeuw nauwelijks tot bloei gekomen. Chopin schreef ook vooral uit heimwee, vanuit Frankrijk. In Tsjechië en Hongarije was de situatie in zoverre anders, dat men daar al in het midden van de 19^e eeuw streed voor zelfstandigheid, voor aandacht voor de eigen culturen en de eigen taal. En hoewel in deze Habsburgse landen de voertaal nog lange tijd Duits was, werden met name in Bohemen na 1850 steeds meer liederen in het Tsjechisch geschreven, met name door Antonin Dvořák. In Hongarije zou dat nog tot 1900 duren.

H15. De nationale school van Rusland

Ook in het omvangrijke Russische rijk had men rond 1850 steeds meer aandacht voor de eigen culturen, voor de eigen Russische ziel. Glinka was de eerste die zich daarvoor inzette, gevolgd door diverse leden van het zogenaamde Machtige Hoopje (onder wie Moessorgski en Borodin) en door Tsjaikovski. De meest eigen liedkunst schreef Modest Moessorgski, die daarmee tot in de 20^e eeuw invloed heeft uitgeoefend.

H16. De nationale scholen van Scandinavië

Hoewel Finland in de 19^e eeuw deels Russisch en deels Zweeds was, kan men ook daar in de tweede helft van de eeuw een sterke hang naar nationale thema's bespeuren. Met name publicatie van de Kalevala heeft daartoe bijgedragen. Toch gingen veel Finse componisten in de Duitse landen studeren en schreven Zweedse liederen, zoals Jean Sibelius. Hetzelfde geldt voor de Noorse componist Edvard Grieg: hij studeerde in Leipzig, luisterde goed naar Liszt, maar ontdekte in eigen land de Hardanger vioolmuziek en besloot zich geheel aan de Noorse cultuur te wijden.

H17. De nationale scholen van Zuid-Europa en Nederland

Zoals in Frankrijk in de 19e eeuw de Grand Opéra alle aandacht kreeg en het lied, een enkele uitzondering als door Berlioz daargelaten, pas laat onder de aandacht kwam, zo was men ook in Italië overwegend gespitst op de opera. Bellini schreef voor lichte vocale werken voor huishoudelijk gebruik, evenals Puccini. Maar Rossini en Donizetti waren wel liefhebbers van het genre. Rossini schreef zijn liederen vooral in Frankrijk en voor eigen gebruik. Na zijn dood in 1868 bleek pas hoe bijzonder zijn liedkunst is. Voor belangrijke liederen in Spanje moeten we ons in feite richten op het begin van de 20^e eeuw, met name van Enrique Granados en Manuel de Falla.

Tenslotte kan ook de liedkunst in Nederland niet onvermeld blijven. Tal van componisten hebben zich ermee beziggehouden, zoals Johannes Verhulst, Daniël de Lange en Alphons Diepenbrock.

College 6. De 20^e eeuw tot 1940

H18. Duitsland en Oostenrijk

In de laatste decennia van de 19e eeuw werd met name in de Duitstalige landen de hang naar extreme expressiviteit steeds groter. Ook in de liedkunst. Een mooi voorbeeld daarvan is te horen in *Das Buch der hängenden Gärten* (1908) van Arnold Schönberg op gedichten uit 1895 van Stefan Georg. Hier heerst de sfeer van het Fin de Siècle.

Direct na de Eerste Wereldoorlog experimenteerde Schönberg, ook in zijn vocale muziek, met reeksentechnieken, waardoor een deel van de ongebreidelde spontaniteit van het vroege expressionisme vervangen werd door een meer berekenende manier van componeren. Toch is de expressiviteit er niet minder door, zoals blijkt uit de *Liederen opus 25* van Schönbergs pupil, Anton Webern.

Maar er was ook een andere manier om na de oorlog de nieuwe tijd tegemoet te treden. Of fel en direct, deels nog tonaal, zoals Paul Hindemith, of met uitermate geëngageerde muziek, die het midden houdt tussen de barokke technieken van Bach, socialistische strijdliederen en music hall songs, zoals bij Kurt Weill en Hanns Eisler. Iets van deze 'roaring twenties' atmosfeer vinden we ook bij William Walton in Engeland en bij sommige componisten van de Groupe des Six in Frankrijk. En tenslotte waren er altijd, de hele 20^e eeuw door, toonkunstenaars die liever bleven schrijven zoals zij dat voor 1914 hadden geleerd en beleden.

H19. Tsjechië, Moravië en Polen

Inmiddels was overal in de westerse muziek het kunstlied niet meer weg te denken, met piano, soms met een extra ander instrument erbij, soms met een klein ensemble of een orkest. Na Antonín Dvořák waren Leoš Janáček en Bohuslav Martinů de belangrijkste liedcomponisten in Tsjechië. Janáček had de kunst overigens afgekeken van Moessorgski, waardoor ook zijn liederen bijna gesproken lijken, zo na aan elkaar zijn taal en muziek hierin. En in Polen was in de jaren na 1900 Karol Szymanowski de grootmeester.

H20. Groot-Brittannië en Frankrijk

Ook in Groot-Brittannië zocht men na 1900 naar een eigen stem, een eigen muzikale taal, los van de Duitse of Franse. Zo gingen Gustav Holst en Ralph Vaughan Williams samen letterlijk de boer op – evenals in Hongarije in diezelfde tijd Bartók en Kodály – om volksliederen te verzamelen. Mooie voorbeelden daarvan bij Vaughan Williams zijn de *Songs of Travel* en de *Folk-songs*. Niet minder belangrijk zijn de liederen van Ivor Gurney, Gerald Finzi en George Butterworth.

Na Debussy en Ravel waren het vooral de leden van de Groupe des Six die zich ook aan de liedkunst hebben gewijd en van hen met name Francis Poulenc. Zijn liederen zijn even geestig en spits, als lyrisch, melancholiek en verheven. Dat laatste deelt hij met een totaal andere landgenoot, die vooral de liefde van Maria op aarde en Maria in de hemel aan elkaar verbond, namelijk Olivier Messiaen in de *Poèmes pour Mi*.

College 7. De 20e eeuw na 1945

H21. De avant-garde

De avant-garde na 1945 was slechts zijdelings in pianoliederen geïnteresseerd. De ontwikkelingen van de jongeren ging een andere kant op, hoewel met de technieken van Schönberg en vooral Anton Webern als basis. Maar ook in de strenge serialiteit was al snel de aandacht vooral gericht op bijzondere instrumentencombinaties, op klanken die niet aan de periode van voor de oorlog herinnerden. Dat verklaart waarom er zo weinig pianoliederen uit de hoek van avantgardisten als Karlheinz Stockhausen, Pierre Boulez, Luciano Berio, Luigi Nono of Bruno Maderna bekend zijn geworden. Maar schrijven voor de stem deden ze weldegelijk, zij het in een andere context dan het pianolied.

H22. De traditionalisten

Wie wel nog steeds pianoliederen schreven, waren degenen die al voor 1940 daarmee bezig geweest waren, zoals Benjamin Britten, Olivier Messiaen, Dmitri Sjostakovitsj, Paul Hindemith. In feite dus de generatie geboren voor de eerste wereldoorlog. Messiaen gebruikte altijd zijn eigen gedichten op zoek naar de universele liefde tussen hemel en aarde. Britten en Sjostakovitsj waren beide zeer veelzijdige liedcomponisten, die de voorkeur gaven aan een lyrische en uitermate expressieve liedkunst. In dat opzicht haken zij aan bij de groten van de 19^e eeuw.

H23. De laatste veertig jaren

In de laatste decennia van de 20^e eeuw werd de hokjesgeest alom gesloopt en jongere componisten lijken zich minder druk te maken over de zogenaamde stijlzuiverheid van weleer. Er was niet meer een enkele juiste manier van componeren, schrijven, schilderen of wat dan ook. We spreken wel van het postmodernisme, waarin alles mogelijk en toegestaan is, maar waarin ook een elementaire twijfel de kunst beheerst. Op zoek naar voorbeelden uit alle culturen, uit alle tijden, uit alle lagen van de maatschappij. De voorbeelden van George Crumb, Philip Glass, Wolfgang Rihm en Thomas Adès spreken voor zich.

College 8. En nu? Een stand van zaken

H24. Liederen zonder tekst en andere varianten

In het allereerste college is er al op gewezen dat het lied vele verschijningsvormen kent, van eenstemmige zang tot klavierliederen of begeleid door allerlei combinaties van instrumenten. Ja, zelfs liederen zonder tekst, neuriënd of als vocalises. Deze laatste werden veelal als zang oefeningen ingezet, maar niet alleen. Een bijzondere vorm van 'lied' is het gedicht dat klinkt als zang, door louter klanken zonder directe betekenis.

H25. Lost in translation and genres

Liederen worden over de gehele wereld geschreven en gezongen. En naarmate de communicatie ver en weer gemakkelijker verloopt, jonge musici overal kunnen studeren en daardoor allerlei andere dan hun eigen cultuur kunnen beproeven, ontstonden al in de eerste helft van de

20^e eeuw liederen gecomponeerd door Japanners of Chinezen die klinken alsof ze in de westerse wereld zijn geschreven.

Tegelijkertijd hebben tal van componisten met veel plezier leentjebuurtjes gespeeld met muzikale genres die niet tot die van de erkende concertzalen, maar bijvoorbeeld van de music hall, het cabaret, de zogenaamde lichte muziek. Dat is niet alleen een fenomeen van de laatste halve eeuw, maar bestond in feite al in de Renaissance en daarvoor. Maar naarmate de culturele domeinen meer van elkaar werden gescheiden, vooral vanaf het midden van de 19^e eeuw, vallen dergelijke crossovers ook meer op. Tegenwoordig lijkt de aloude osmose van de zogenaamde lagere cultuur, de volkscultuur, straat- of popcultuur naar de elitaire 'hoge' cultuur weer terug te keren.

H26. Terug naar het postmodernisme en het heden

Met de komst van de moderne reproductiemiddelen, grammofoonplaat, cassettebandjes, CDs e.d. en de moderne mogelijkheden muziek te verspreiden via radio en internet, staat ons in de 21^e eeuw meer dan duizend jaar klinkende muziek uit alle delen van de wereld ter beschikking. De vraag is nu hoe daarmee om te gaan. Imiteren, kopiëren, becommentariëren? Een enkel lied van Schubert, *Im Dorfe* uit de *Winterreise*, wordt als voorbeeld van dat laatste aangereikt. Met de slotopmerking dat er nog steeds ontelbaar vele liederen worden geschreven, want zingen is in alle vormen een natuurlijke uiting van de mens, sinds mensenheugenis en dus nog steeds!

Enkele citaten

1. Claude Debussy

"Echte mooie verzen, laten we niet overdrijven, daar zijn er niet zoveel van. Wie schrijft die tegenwoordig? Maar als je ze vindt, kun je ze beter niet aanraken. [...] Echte verzen hebben hun eigen ritme en dat is voor ons [componisten] nogal storend. . . Met ritmisch proza zijn we meer op ons gemak, daar kan je alle kanten mee op." Uit: Claude Debussy, *Monsieur Croche et autres écrits*, rev. ed., ed. François Lesure (Paris, 1987), pp. 206-7.

2. Matthijs Vermeulen schreef in het artikel 'Het Jubileum der Opera: Peri en Bardi' (uitgegeven in *De Stem van Levenden*, 1981): "Het is een zonderling verlangen, de ingeboren wens van ons om woord en muziek evenwaardig en gelijkkluidend te willen. Dit verlangen is dermate oud en sterk, dat de vroegste bewustwording ervan stellig een herdenking verdiende, ook al weten wij niet precies waarom. In die begeerde eenheid tussen het meer rationale der poëzie en het meer irrationale, intuïtieve der muziek, ligt misschien het noodzakelijke evenwicht voorgespiegeld tussen woord en klank, daad en droom, tussen het zijnde en het wordende."

3. Ned Rorem, die in de Verenigde Staten beschouwd wordt als de meest vooraanstaande hedendaagse componist van liederen, heeft in *Critical Affairs, A Composer's Journal* (1970) enkele zinnige dingen over het componeren van liederen te vertellen:

"Dat zijn verzen op muziek gezet worden is niet noodzakelijkerwijs het grootste compliment dat een dichter van een componist kan ontvangen. Toch spelen veel dichters met die gedachte, nog zelfs voor hij een feit is. Zij denken aan Beethoven en Schiller, Schumann en Heine, Ravel en Mallarmé, die verheven samenwerkingsverbanden, waarbij de woorden van de dichters geïllustreerd werden terwijl zij naar het schijnt hetzelfde zijn gebleven - hetzelfde en zelfs meer dan

dat!

In werkelijkheid hadden die relaties in het geheel niets met samenwerken te maken. Zij zijn voorbeelden van een fait accompli, waarbij het fait inhoudt dat het gedicht op zichzelf kan bestaan, en het accompli de negatie van dat vermogen is, hetgeen niet geleid heeft tot "meer dan een gedicht" maar tot een transformatie: een lied. Het lied benevelde de dichter, die, hoewel hij wellicht voldaan was (waarschijnlijker echter onthutst), nimmer zijn oorspronkelijke impuls herkende. Per slot, had hij niet zijn eigen 'muziek' gehoord toen hij het gedicht componeerde? Vanzelfsprekend hoort geen musicus dat gedicht op dezelfde manier, waarom zou hij anders een lied schrijven?"

Rorem vervolgt met een zeer rake opmerking, waaraan geen componist zich onttrekken kan: *"Een lied is de reïncarnatie van een gedicht dat vernietigd werd om in muziek tot leven te komen. De componist moet, met hoeveel respect ook, een gedicht als een skelet behandelen waar hij vlees op aanbrengt, terwijl hij tijdens dit proces enkele botten breekt."*

4. Gerrit Achterberg

Omgekeerd kan een dichter ook verzen schrijven op basis van muziek, verzen die niet met muziek gelezen behoeven te worden, maar die geïnspireerd zijn door muziek. Hierbij twee mooie voorbeelden van Gerrit Achterberg.

a. Bolero van Ravel (Uit: Eiland der Ziel)

Boven dit eindeloos moeras:
helblauwe vogel, af en aan.

In de eeuwige woestijn;
o karavaan.

Over de zee een schip, alleen,
van horizon in horizon.

En in mijn leven het gedicht,
waarin gij danst met ogen dicht.

b. Eine kleine Nachtmusik (Uit: Eiland der Ziel)

Terwijl hij onder den vleugel sliep
alsof geen morgen hem meer riep,
begonnen zacht op 't wit en zwart
van 't doodstil glanzend mechaniek
de snelle maten van het lied
dat in zichzelf verdronken sliep,
dat in zichzelf verzonken zag
naar wie het riep
met klare, jubelende kracht.
Haastig en diep gelukkig schiep
Mozart zijn kleine nachtmuziek.

Gebruikte Muziekvoorbeelden

College 1. Algemene verkenning en afbakening - meer dan duizend jaar liedkunst

0. Franz Schubert – Uit: Schwanengesang, D957, Leise flehen meine Lieder
Dietrich Fischer-Dieskau, Gerald Moore, Deutsche Grammophon
1. Montage:
 - a. Johann Sebastian Bach – Komm süßer Tod, BWV478
Christoph Prégardien, Michael Gees, Challenge Records
 - b. Monteverdi – Lasciatemi morire
Olivia Vermeulen, Jan Philip Schulze, Challenge Classics
 - c. Barbara – Gare de Lyon
Barbara, Universal Music Division
 - d. Franz Schubert – Rastlose Liebe, op.5:1, D138
Dietrich Fischer-Dieskau, Gerald Moore, Deutsche Grammophon
 - e. Gace Brulé – Li consirrsers de mon pais
Sequentia, Deutsche Harmonia Mundi
 - f. Chinese traditional – Jasmine Flower
Hsuan Ma, opname Hsuan Ma
 - g. Josquin des Prez – Plaine de dueil
Obsidienne, Emmanuel Bonnardot, Eloquentia
 - h. Ramses Shaffy – ‘T is stil in Amsterdam
Ramses Shaffy, Universal Music
 - i. Claude Debussy – Romance
Sandrine Piau, Jos van Immerseel, naïve classique
 - j. Richard Rodgers – My funny valentine
Barbra Streisand, David Shire, Columbia Records
 - k. Jules de Corte – Ik zou wel eens willen weten
Jules de Corte, Dureco
 - l. Franz Schubert – De kraai (vert. Jan Rot)
Maarten Koningsberger, Roger Braun, Brilliant Classics
2. Luciano Berio – Sequenza III
Barbara Hannigan, Alpha Classics
3. Jacques Ibert – Deux stèles, On me dit...
Alexis Kosenko, Anna Reinhold, Aparté
4. Caroline Shaw – Other Song
Caroline Shaw, New Focus Recordings
5. Franz Schubert – Uit: Schwanengesang, D957, Ständchen
Ian Bostridge, Xuefei Yang, Globe Classics
6. George Crumb – Ancient Voices, Todas las tardes en Granada
Tony Arnold, David Colson, Susan Grace e.a., Bridge Records
7. Leo Samama – I fear not wave nor wind!
Jasper Schweppe, Dudok Quartet, Etcetera
8. Gustav Mahler – Kindertotentlieder, Oft denk’ ich
Bernarda Fink, Tonkünstler Niederösterreich olv Andrés Orozco-Estrada

College 2. De Duitse liedkunst tussen 1770 en 1830

1. C.Ph.E Bach – uit: Geistliche Oden und Lieder, H686, Prüfung am Abend
Marivi Blasco, Yago Mahugo, Impetus Madrid Baroque Ensemble, Brilliant Classics
2. Joseph Haydn – Antwort auf die Frage eines Mädchen, Hob.XXVIa:46
Mark Padmore, Kristian Bezuidenhout, harmonia mundi
3. Wolfgang Amadeus Mozart – Abendempfindung, KV523
Mark Padmore, Kristian Bezuidenhout, harmonia mundi
4. Carl Friedrich Zelter – Uit: Sämtliche Lieder, Balladen und Romanzen, Z124,
Berglied,
Dietrich Fischer-Dieskau, Aribert Reimann, Orfeo
5. Johann Christian Reichardt – Aus Euphrosyne
Isabelle Poulenard, Arthur Schoonderwoerd, naïve classique
6. Ludwig van Beethoven – An die ferne Geliebte, opus 98
Mark Padmore, Kristian Bezuidenhout, harmonia mundi
7. Johann Friedrich Reichardt – Erbkönig
Albrecht Hartmann, Reinaldo Dopp, Klanglogo
8. Carl Zelter – Erbkönig
Andrea Meláth, Emese Virág, Hungaroton
9. Carl Loewe – Erbkönig, opus 1:3
Herman Prey, Günther Weissenborn, Warner Classics
10. Franz Schubert – Erbkönig, opus 1, D328
Dietrich Fischer-Dieskau, Gerald Moore, Deutsche Grammophon

College 3. De Duitse liedkunst tussen 1830 en 1914

1. Fanny Mendelssohn – Sehnsucht nach Italien (Kennst Du das Land)
Anne Grimm, Kelvin Grout, Troubadisc
2. Robert Schumann – Mignon, opus 98a:1, Kennst Du das Land
Dawn Upshaw, Richard Goode, Nonesuch/Warner Records
3. Carl Zelter – Kennst Du das Land
Bettina Pahn, Tini Mathot, Naxos
4. Ludwig van Beethoven – Kennst Du das Land
Ann Murray, Iain Burnside, Signum Classics
5. Franz Schubert – Kennst Du das Land, D321
Dorothea Röschmann, Malcolm Martineau, Sony Classics
6. Franz Liszt – Kennst Du das Land, S275
Brigitte Fassbaender, Jean-Yves Thibaudet, Deutsche Grammophon
7. Henri Duparc – ‘Romance de Mignon’
Elly Ameling, Rudolf Jansen, Decca
8. Alphons Diepenbrock – Kennst Du das Land
Marlis Petersen, Jendrik Springer, harmonia mundi
9. Hugo Wolf – Kennst Du das Land
Barbara Hannigan, Reinbert de Leeuw, Alpha Classics
10. Robert Schumann – uit: Dichterliebe, opus 48, Ich grolle nicht
Thomas Quasthoff, Roberto Szidon, RCA
11. Robert Schumann – uit: Liederkreis, opus 24, Morgens stehe ich auf
Christoph Prégardien, Michael Gees, RCA
12. Clara Schumann – Liebst Du um Schönheit, opus 37
Magdalena Kozena, Gerold Huber, Challenge Classics

13. Gustav Mahler – Liebst Du um Schönheit
Bernarda Fink, Anthony Spiri, harmonia mundi
14. Johannes Brahms – Immer leiser wird mein Schlummer, opus 105:2
Christoph Prégardien, Ulrich Eisenlohr, Naxos
15. Johannes Brahms – Uit: Volkslieder, WoO33, Da unten im Tale
Stephan Genz, Roger Vignoles, Warner Classics
16. Richard Wagner – Im Treibhaus, WWV91
Matthias Goerne, Seong-Jin Cho, Deutsche Grammophon

College 4. De Franse liedkunst

01. Pauline Viardot – Le chêne et le roseau
Karin Ott, Christoph Keller, CPO
02. Hector Berlioz – uit: Nuits d'été, opus 7, Absence
Isabelle Vernet, Laurent Martin, Ligia
03. Georges Bizet – Adieux de l'hôtesse arabe
Elly Ameling, Rudolf Jansen, Decca
04. Henri Duparc – Soupir
Paul Groves, Roger Vignoles, Naxos
05. Gabriel Fauré – Après un rêve, opus 7:1
Véronique Gens, Roger Vignoles, Warner Classics
06. Claude Debussy – Uit: 3 Chansons de Bilitis, La flute de Pan
Véronique Gens, Roger Vignoles, Warner Classics
07. Maurice Ravel – Uit: 5 Mélodie populaires grecques, Chanson de la mariée
Elly Ameling, Rudolf Jansen, Erato/Warner
08. Henri Duparc – L'invitation au voyage
Véronique Gens, Susan Manoff, Alpha Classics
09. Emmanuel Chabrier – L'invitation au voyage
Agnes Mellon, Françoise Tillard, Timpani
- 10 Benjamin Godard – L'invitation au voyage, opus 114
Jeff Cohen, Tassis Christoyannis, Aparté
11. Alphons Diepenbrock – L'invitation au voyage
Christa Pfeiler, Rudolf Jansen, Brilliant Classics
12. Gabriel Fauré – Uit: 5 Mélodies de Vénise, opus 58, En sourdine
Natalie Dessay, Philippe Cassard, Erato
13. Claude Debussy – En sourdine
Véronique Gens, Roger Vignoles, Warner Classics
14. Alphons Diepenbrock – En sourdine
Jard van Nes, Rudolf Jansen, Brilliant Classics

College 5. De liedkunst en de nationale scholen tot 1914

01. Fryderyk Chopin – Lieder opus 74:1, Zyczenie
Natalia Pasichnyk, Olga Pasichnyk, Naxos
02. Antonin Dvorak - Cypresses, B.11:1, Vy vrouci pisne pjeite
Andreas Frese, Marcus Ullmann, Hännsler Classics
03. Antonin Dvorak - Evening Songs, B.61a/b:7, When I was looking to the sky
Pavol Breslik, Robert Pechanec, Supraphon
04. Mikhail Glinka – Priznaniye
Yuri Serov, Peter Migunov, Delos

05. Alexandr Borodin – Song of the dark forest
Ilya Scheps, Pjotr Gluboky, Russian Season
06. Modest Moessorgski – Uit: Lieder en dansen van de dood, Wiegenlied
Sergei Leiferkus, Semion Skigin, Conifer Classics
07. Pjotr Iljitsj Tsjajkovski – None but the lonely heart, opus 6
Nicolai Ghiaurov, Zlatina Ghiaurov, Universal Music
08. Jean Sibelius – Diamant in de maartse sneeuw, opus 36:6
Tom Krause, Irwin Gage, Decca
09. Edvard Grieg – Uit: Haugtussa, opus 67:1, Det syng
Anne Sofie von Otter, Bengt Forsberg, Deutsche Grammophon
10. Gioacchino Rossini - Adieux à la vie
Suze van Grootel, Julian Reynolds, Globe
11. Manuel de Falla (1876-1946) – Uit: Siete Cancionas populares, El pano moruno
Barbara Hendricks, Love Derwinger, Arte Verum
12. Igor Stravinsky – Sacre du Printemps
Columbia Symphony Orchestra o.l.v. Igor Stravinsky, Sony Classical
13. Johannes Verhulst – Liedeke van het loze molenarinetje (J.P. Heye)
Nico van der Meel, Leo van Doeselaar, NM Classics

College 6. De 20^e eeuw tot 1940

01. Arnold Schönberg – Uit: Das Buch der hängenden Gärten, opus 15,
Unterm Schutz von dichten Blättergründen
Christian Gerhaher, Gerold Huber, Sony Classical
02. Arnold Schönberg – Uit: Das Buch der hängenden Gärten, opus 15,
Angst und Hoffenwechselnd sich
Christian Gerhaher, Gerold Huber, Sony Classical
03. Anton Webern – Drei Lieder opus 25:1, Wie bin ich froh
Claudia Brainsky, Axel Bauni, Orfeo
04. Anton Webern – Drei Lieder opus 25:2, Des Herzens Purpurvogel
Claudia Brainsky, Axel Bauni, Orfeo
05. Paul Hindemith – Drei Hymnen, opus 14:3, Schlagt! Schlagt! Trommeln!
Dietrich Fischer-Dieskau, Aribert Reimann, Audite
06. Kurt Weill – Berlin im Licht
Isle Schumann, Natalia Hurst, RecordJet
07. Richard Strauss – Malven
Maria Bengston, Sarah Tysman, MDG
08. Leos Janáček – Uit: Rikadla, JW5/16, Leze krtek podle meze
Magdalena Kozena, Andrew Marriner, Simon Rattle, Pentatone
09. Karol Szymanowski – Uit: Słopiewnie, opus 46b, Wanda
Dagmara Switacz, Pjotr Salajczyk, DUX
10. Ralph Vaughan Williams – Uit: Songs of Travel, The Vagabond
Roderick Williams, Iain Burnside, Naxos
11. Ralph Vaughan Williams – Uit: Six English Folksongs, The Ploughman
Derek Welton, Iain Burnside, Albion
12. Francis Poulenc – Uit: Poèmes de Ronsard, Ballet
William Dazeley, Malcolm Martineau, Signum Records
13. Francis Poulenc – Les chemins de l'amour
Barbara Hendricks, Love Derwinger, Arte Verum
16. Olivier Messiaen – Uit: Poèmes pour Mi, L'épouse

Katharine Dain, Sam Armstrong, 7 Mountain Records

College 7. De 20e eeuw na 1945

01. Karlheinz Stockhausen – Gesang der Jünglinge
LTM Recordings
02. John Cage – A Flower, for voice and closed piano
Natalia Pschenitschnikova, Alexei Lubimov, ECM
- 03/04. Mauricio Kagel – Recitativarie (1971/72)
Sara Stowe, Metier Records
05. Giacinto Scelsi – Uit: 20 Canti del capricorno, nr.18
Pauline Vaillancourt, Jeff Luft, Mode Records
06. Olivier Messiaen – Uit: Harawi, nr.10, Amour oiseau d'étoile
Dorothy Dorow, Carl-Axel Dominique, BIS
07. Benjamin Britten – Uit: Winter Words, opus 52, nr.1, At Day close in November
Ian Bostridge, Antonio Pappano, Warner Classics
08. Dmitri Sjostakovitsj – Uit: Satirii, opus 109, nr.1, To a critique
Victoria Evtodieva, Yuri Serov, Delos
09. Dmitri Sjostakovitsj – Uit: Satirii, opus 109, nr.3, The descendants
Victoria Evtodieva, Yuri Serov, Delos
10. George Crumb – Uit: Apparition, Vocalise II
Christine Schäfer, Eric Schneider, Onyx Classics
11. Wolfgang Rihm – Uit: Wölfli Liederbuch, Ich habe Dich, geliebet
Steffen Schleiermacher, Holger Falk, MDG
12. Philip Glass – Uit: Monsters of Grace, Let the Letter Read You
Martin Achrainner, Maki Namekawa, Orange Mountain Records
13. Thomas Adès – Life Story, opus 8b
Valdine Anders, Thomas Adès, Warner Classics

College 8. En nu? Een stand van zaken

01. Gabriel Fauré – Vocalise-étude
Elly Ameling, Dalton Baldwin, Warner Classics
02. Maurice Ravel – Vocalise-étude en forme de habanera
Teresa Berganza, Dalton Baldwin, Warner Classics
03. Sergei Rachmaninov – Vocalise, opus 34:14
Kiri Te Kanawa, Roger Vignoles, Decca
04. Kurt Schwitters – Die Sonate in Urlauten
Kurt Schwitters, LTM Recordings
05. Aribert Reimann – Uit: Ollea, nr.1, Sehnsüchtelei
Mojca Erdmann, Capriccio
06. Toru Takemitsu – Sayonara
Seika Kawaguchi, Masakazu Yamamoto, Naable Music
07. Arthur Sullivan – Oh ma charmante
Ashley Riches, David Owen Norris, Chandos
08. Erik Satie – La diva de l'empire
Measha Brueggergosman, William Bolcom, UME
09. William Bolcom – Songs to dance: I remember
Carole Farley, William Bolcom, Naxos
10. David Del Tredici – Uit: Vintage Alice, nr.3, The Mad Hatter's Song

- Lucy Shelton, ASKO Ensemble o.l.v. Oliver Knussen, Deutsche Grammophon
11. Peter Schat – Uit: Kind en Kraai, opus 26, nr.2, De pop
Ellen Schuring, Haakon Austbo, NM Classics
 12. Franz Schubert – Winterreise: Im Dorfe
Thomas Quasthoff, Charles Spencer, RCA
 13. Schubert/Hans Zender – Winterreise: Im Dorfe
Julien Prégardien, Deutsche Radio Philharmonie o.l.v. Robert Reimer, Alpha Classics
 14. Schubert/Reinbert de Leeuw – Im wunderschönen Monat Mai: Im Dorfe
Barbara Sukowa, ASKO Ensemble o.l.v. Reinbert de Leeuw, Winter&Winter

Aanbevolen literatuur

Er zijn weinig studies over het kunstlied of pianolied voor handen. De meeste boeken gaan of over individuele componisten (Schubert, Schumann, Wolf, Debussy, enz.) of over het kunstlied in specifieke landen of regio's, zoals het Duitse lied of het Franse lied. Een interessante website is theartsongproject.com. Daarnaast is er een website met bronnen over het lied en de relatie tussen literatuur en muziek: <https://research.lib.buffalo.edu/lieder-resources/introduction>. Tenslotte zijn er verschillende websites met liedteksten, veelal met uiteenlopende vertalingen, zoals www.lieder.net en www.oxfordlieder.co.uk. Niettemin volgen hier een paar handige boeken, die zich echter vooral richten op muziekvakstudenten. De *Cambridge Companion to the Lied* is echter ook door liefhebbers goed te gebruiken.

- Dietrich Fischer-Dieskau, *The Fischer-Dieskau Book of Lieder*. New York, 1977
- Hermann Danuser (red.), *Musikalische Lyrik. Handbuch der musikalischen Gattungen*. Vol. 8.1 en 8.2. Laaber, 2004
- James Parsons (red.), *The Cambridge Companion to the Lied*. Cambridge, 2004
- Carol Kimball, *Song. A Guide to Art Song Style and Literature*, Milwaukee, 2005
- Carol Kimball, *Art Song. Linking Poetry and Music*, Milwaukee, 2013

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname SG Leiden (Leiden, februari & maart 2022)
Stem Inleiding F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro Cok Verweij
Mastering Frits de Bruijn
Vormgeving Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2022 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 240 7
NUR 662, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.